

LUX EX ORIENTE: РОМАНТИЧНІ ТЕЧІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

У матеріалі статті розглядається національна специфіка українського романтизму на тлі «Схід – Захід».

Ключові слова: романтизм, орієнталізм, інонаціональні мотиви.

В статті рассматривается национальная специфика украинского романтизма на основе “Восток – Запад”.

Ключевые слова: романтизм, ориентализм, инонациональные мотивы.

The article deals with the national specifics of Ukrainian romanticism on the basis of the “East - West”.

Key words: romanticism, Orientalism, non-indigenous motifs.

Уже за перших князів кіївської доби Україна була ареною постійної боротьби між елементами європейськими й азійськими – орієнтальними, між світом грецько-римської культури та світом хозарсько-арабським. Реальності буття українського народу в XVI – XVIII ст., постійне протистояння мусульманським сусідам породили велику кількість різних фольклорних творів: дум, історичних пісень, лірики, оповідань, в яких по-різному відбився український орієнталізм.

Сутність романтичного мистецтва цікавила дослідників різних епох і поколінь. Особливості українського романтизму досліджували М. Попович, Т. Бовсунівська, Є. Нахлік, В. Скуратівський, Я. Мишанич, Д. Наливайко, Р. Мовчан та інші. Так, Т. Комаринець дослідив український романтизм у загальнослов'янському контексті і визначив його як боротьбу “проти колоніального гніту та іноземного засилля, за національне самовизначення” [2; 11]. Однак романтизм у системі українського орієнталізму злама століть ще й досі залишається на маргінесі досліджень. Саме тому мета нашого наукового пошуку полягає у виявленні національної специфіки українського романтизму на тлі “Схід – Захід”.

У творах, де йдеться про визвольну боротьбу та колоніалізм, часто зображувались інонаціональні персонажі (“бусурмани”, “ляхи”, “мусульмани”, “католики” та ін.). У давній літературі зафіксовані екзотичні елементи з життя та побуту різних націй. У філософських творах Г. Сковороди (“Розмова про премудрість. Мудрість та людина”) наявні перші в українській літературі висловлювання про Китай та символічні образи чужоземців, які мандрували по Індії. Слідом за Г. Сковородою І. Котляревський також у своїх художніх творах яскраво зобразив життя інших народів.

Однак найяскравіше орієнталізм виявився у творчості прозаїків і поетів романтичного напрямку, які прагнули ввести у рідну літературу топоси інших народностей як спосіб “європеїзації” культурно-літературного життя на Україні. Так, Марія Моклиця проаналізувала закономірність зміни епох античного й середньовічного дискурсу, внаслідок чого культура Європи ущільнюється і, починаючи саме з доби романтизму, література набирає яскраво національних ознак: “У добу романтизму стає очевидним механізм доручен-

ня кожної культури до загального процесу. Сутність руху – у процесі самоусвідомлення окремої особистості, окремої нації і європейської культури загалом. Романтизм окреслив основоположну цінність культури – людську індивідуальність, визначив головні умови для її розвитку і реалізації – індивідуальну та національну незалежність. Починаючи від романтизму, літературний процес Європи на очах ущільнюється” [6; 95]. Мирослав Шкандрій у добі романтизму розрізний агресивний та захисний націоналізм, що яскраво проявився в українській літературі.

Уже початківці українського романтизму (Л. Боровиковський, І. Срезневський, Є. Гребінка, О. Шпигацький, А. Могила) зверталися до екзотичних орієнтальних реалій. Поодинокі інонаціональні мотиви присутні і у творчості романтиків харківської школи. У поезії романтичного візіонера містика європейського типу Миколи Костомарова наявний паралелізм “чуже – своє” у творах на національно-визвольну тематику: “Максим Перейбийніс”, “Грецька пісня”, “Давнина”, “До Марії Потоцької” та інші. Однак збудувати романтичну опозицію “Україна – чужина” вдалося Олександрю Афанасьєву-Потоцькому у поетичних творах “Шевченкові”, “Прощання”, “К Тереку”. Микола Жук (“Безбатченко”) та Олександр Корсун (“До Шевченка”, “Дорошенко”) продовжили визвольний ряд українського письменства.

Поетична творчість Тараса Шевченка презентувала широкий діапазон інонаціональних мотивів та образів з усілякими естетичними оздобами, що неабияк збагатило український літературний тезаурус. Неординарна “матриця” (поняття Володимира Погребенника) його творів вражає, це – польсько-українська тематика (“Тарасова ніч”, “Гайдамаки”, “Никита Гайдай”, “Швачка”, “Полякам”, “Буває, в неволі іноді згадаю...” та ін.), національно-визвольна боротьба козаків проти турків (“Іван Підкова”, “Гамалія”); російськоімперська проблематика та зіткнення ментальностей (“До Основ’яненка”, “Катерина”, “Сон”, “Тризна”, “Москалева криниця”, “Неофіти”, “Юродивий” та ін.), роздуми над історичною долею України на рівні стосунків із сусідніми народами (“В казематі”, “За байраком байрак” та ін.); казахська образність (“У Бога за дверима лежала сокира...”, “Думи мої, думи мої...” та ін.). У Шевченка поняття “народ” трактується у цілком романтичному дусі: як уся часовопросторова спільність. Він шукав у чужому загальнолюдське і не прагнув якнайглибше розкривати образи “іншого”. Цілком справедливо сучасний дослідник Мирослав Шкандрій назвав творчість Тараса Шевченка “протестом проти колоніальної війни”, а наймогутнішим антиколоніальним твором визначив поему “Кавказ”: “Образ Тараса Шевченка як національного поета тісно пов’язаний з тим, що він відкидав імперську парадигму завоювань та асиміляції і утверджував замість неї контрнарратив, що легітимував місцеву національну боротьбу” [8; 219].

Захоплення орієнтальним у Тараса Шевченка відбулося ще до заслання, а методи нищення чужої культури були йому знайомі на власному досвіді: “...Т. Шевченко був свідком становлення сходознавчої науки в Росії, завданням якої було передусім підготовка для подальшого просування російського імперіалізму вглиб Середньої Азії, а не вивчення духовної скарбниці Орієнту, чим зайнялися передові вчені дещо пізніше. Через те свої естетичні враження від Сходу, вилиті в поетичних строфах та численних малюнках, поет-каторжник доніс до рідного народу крізь призму трагедії, в похмурих тонах. Це переважно крик душі, а не те замилювання, в результаті якого вся Європа в часи Гейне стала перед загадковим Сходом на коліна” [1; 125].

Орієнталізм Тараса Шевченка мав європейське спрямування: “У його творах зустрічається цілий ряд географічних назв, пов’язаних з арабськими землями, такі як Сирія, Єгипет, Палестина, Ліван, Ассирія, Єрусалим, Вавилон, Пальміра, Сахара, Кармель, Назарет, Слеон” [5; 215].

Інонаціональний дискурс українського романтизму наявний і у поезії “Руської трійці” у формі опозиції “минуле – сучасне”. Так, Маркіян Шашкевич (“Згадка”, “Мадей”, “О Наливайку, Хмельницького обступленіє Львова”, “Болеслав Кривоустий під Галичем, 1139”) оспівував визвольну боротьбу українського народу проти татар, де домінують патріотичні гордощі та туги. Микола Устиянович (“Той, кому з маленства зірниця...”, “Народний дім”, “Вістки з чужини”, “Ванда з Ваньком не проживає...”, “Путь на полонину”, “Битва над калкою” та ін.), Яків Щоголів (“Неволя”, “На згадування Климовського”, “Гречкосій”, “Безрідні” та ін.), Антін Могильницький (“Згадка старовини”, “Ученим членам Руської Матиці (Нового року 1849)”, “Судьба поета”), Степан Руданський (“Пісня”, “Сербська пісня”), Юрій Федькович (“Виправа в поле”, “Під Маджентов”, “З-під юга”, “Товариші” та ін.) створили “природний” образ людини-борця, яка прагнула знищити синдром національної меншовартості українців.

Антиколоніальними мотивами сповнена також творчість провідних українських письменників-реалістів другої половини XIX століття.

Письменник-європеїзатор Пантелеймон Куліш у ліричних та ліро-епічних творах порушував проблеми колоніального стану Батьківщини. Конфрантивні українсько-польські стосунки майстерно зображені побутописцем у поемах “Солониця”, “Кумейки”, “Настуся” та “Великі проводи”. Інколи він удавався до гіперболізації величі України у порівнянні з іншими народами. У поемах “Магомет і Хадиза”, “Маруся Богуславка” Куліш виступив справжнім знавцем турецької культури, бо місцевий колорит зображуваного формується за допомогою географічних, красназвчих, етичних та етнологічних орієнтальних векторів. Саме у цих поемах Куліш-побутописець створив філософію нового закону взаємин між народами, яка ґрунтується на любові, злагоді, братерстві та єдності загальнолюдських цінностей Корану та Біблії: “Викопає я їм колодязь в житейській пустині, / Щоб між запеклих сердець-каменюк на Україні / Добрий душі одинокій від згати не вмерти, / І надписав я на нім: “Благотвори і по смерті!””[1; 148]. Орієнтальна теорія Кулішевих творів базується на філософських законах аверроїзму, де людина має можливість пізнавати вічні істини світу (в основі лежить споглядання та мислення): “Філософське трактування українсько-турецьких взаємин здійснюється в ключі чисто східної теорії, яка надавала пальму першості в пізнанні – розумові, а у взаєминах між людьми – коханню та любові” [1; 145].

Однак Кулішеві погляди на імперіалізм та “орієнтофільство” (М. Шкандрій) були доволі суперечливими: як романтичний націоналіст він прагнув будь-яким чином зберегти унікальність українського “народного духу”, а як просвітитель закликав до будівництва високої культури на європейських взірцях.

Рання лірика та ліро-епос Івана Франка характеризуються романтичним характером та інонаціональною тематикою. Тема пролиття “братньої крові” наявна у таких творах: “Чигиринський хрест”, “Задунайська пісня”, “Коляда”. Цикл “Україна” та збірка “З вершин і низин” висвітлюють колоніальний стан нашої держави, прагнення українського народу виборити батьківщині довгоочікувану волю. Сучасники помітили східний талант

Івана Франка. Так, Агатангел Кримський першим подав літературознавчу характеристику арабської казки “Абу-Касимові капці” на український лад: “Автор позичив з арабської казки самісіньку фавулу. Він її прибрав у прекрасну поетичну форму, надав їй великого драматичного і психологічного інтересу, закрасив іще й гумором, і збудував на претензійно чужій фавулі самостійний твір, високо поетичний, високої художницької вартості” [3; 461 – 462]. Критик закинув Іванові Франку цілковито художній націоналізм: “Через те, малюючи життя східне, він показує його нам крізь призму руську; таким способом ми увесь час почуваємо, що перед нами переходить не просто східне життя, а східне життя, описане щирим русином, а через те Франків Багдад не є для нас чуже місто, а є в певній мірі наше рідне” [3; 462]. Однак це була проблема не лише І. Франка. У східні реалії вписували національні питання і М. Грушевський, М. Куліш, Леся Українка, А. Кримський та ін.

Одним із перших у сучасному літературознавстві розглянув орієнтальні твори І. Франка в антропологічному коді Ігор Папуша. Дослідника у першу чергу зацікавили переклади Івана Франка як історико-літературні факти письменницьких спроб подати українській літературі індійські тексти: “Рігведу”, “Махабхарату”, “Сакунталу”, “Царя Випацита у пеклі”, “Царя і аскета”, “Багача і мудреця”, “Мару і Будду” та ін. Код розкривається як демократизації літератури: “... така комунікативна конвенція, учасником якої може стати кожен без різниці нації та культури. Антропологічний код не орієнтований на врахування і відтворення глибинних індивідуальних характеристик текстів при їх рецепції” [7; 10]. Тобто це не значить, що митець, функціонуючи в антропологічному коді, має право спотворювати текст, а навпаки у цьому випадку будь-яке естетичне явище повинно набувати найважливішої цінності – доступності.

Саме тому, як переконливо довів дослідник, на цьому ґрунті І. Франкові не має рівних: “Він підходив до того чи іншого художнього твору з настановою “перетягти його якомога на загальнолюдський ґрунт”. Тому особливістю Франкової рецепції інонаціональних (і ззагалі “іноавторських”) текстів була певна індиферентність до глибинних, індивідуальних характеристик тексту. Для Франка важливо було відтворити в загальних рисах “саму річ”, а не текст у всій його самобутності та оригінальності” [7; 11]. Він охарактеризував естетичний код Франкової свідомості як такий, що передусім мав мету зближувати, об’єднувати та споріднювати людей.

Отже, орієнтальні твори І. Франка не лише зберігають історико-літературне значення та залишаються фактами першої спроби в історії української літератури перекладу індійського письменства, а й наділені дивовижною художньою функцією – вони “керують” потоком читацьких асоціацій. Його праці характеризуються гуманістичною ідеєю інтернаціонального єднання усіх народів.

Реалісти старшої генерації продовжували урізноманітнювати поетичну думку за рахунок інонаціональних сюжетів, мотивів, образів тощо. Так, у творчості П. Грабовського наявні текінська, бурятська та сибірська теми (“Червоний жупан”, “Текинка”, “Бурятка”); колоніальні проблеми, що знищують цілі народи набувають інтернаціонального звучання (“До Б. С.-го”, “Народові єврейському”, “Ти – за Байкал, а я за Лену Розтечесь по чужинам”). Китайські мотиви наявні у творчості О. Романової, М. Чернявського, де також лунають колоніальні проблеми.

Східні любовні мотиви також не оминули українського читача. Так, К. Білиловський відкрив реципієнтові орієнтальні мотиви у вірші “Ага”, О. Макової у творах “Чорно-

горка” та “Іспанський романс”. Останній також збагатив українську літературу індійськими мотивами (“Гімн богові огня”), італійськими (“Малярія в Мареммах”), арабськими (“Місіонер”).

Отже, універсализація української літератури почалася з часів Тараса Шевченка, який творчо і продуктивно опрацював світовий історичний досвід. Бінарна опозиція “світова літератури” – “українська література” почала поступово згасати.

Рання лірика й віршована епіка Лесі Українки збагатилася українську літературу античними мотивами (“Самсон”, “Ніобея”, “Триптих”), кримськотатарськими (“Бахчисарайський дворець”, “Бахчисарайська гробниця”), болгарськими (“Віла-посестра”), єгипетськими (“Таємний дар”, “Весна в Єгипті”), італійськими (“Тебе не бачу, хоч вікно низенько...”, “Бранець”). Вона також прагнула розірвати колоніальні пута у творах “Пісні про волю”, “Казка про Оха-чародія”, “Казочка про край царя Гороха”, “Бояриня”, “Камінний господар”).

Східні стежини Лесі Українки визначені сучасною дослідницею Оленою Огневою, яка разом із поетесою “мандрувала” світами Стародавнього Сходу. Вона відшукала особистий індивідуальний шлях Лесі Українки до інших культур і народів: “Схід в особистому житті Лесі Українки розпочинається з дитячих (власне, вони залишилися на рівні підсвідомості), що, поза всяким сумнівом, заклали підґрунтя для сприйняття чужого світу, формування уявлень так званого біблійного Сходу і його, сучасного поетеси, втілення в єврейських, ортодоксальних хасидських та караїмських общинах, тобто всього того, що можна було спостерегти у буденному житті українських міст і містечок “черты оседлости”” [4; 9]. Дослідниця обґрунтовано пов’язала Схід у творчості Лесі Українки з її приватним життям: “В юнацькі роки відбувається знайомство зі Сходом іншого гатунку на північному березі Чорного моря, куди Леся Українка виїздила на лікування. Йдеться про мусульманський Схід... Подальший розвиток хвороби змусив Лесю Українку, вже зрілу творчу особистість, опинитися в Єгипті, в одному із визначних центрів не тільки ісламського Сходу, але й арабської культури” [4; 9]. Як наслідок ознайомлення Лесі Українки з іншими культурами і народами виникли її “Стародавня історія східних народів”, кримські листи, діалог “Айша та Мохаммед”, повість “Екбаль-Ганем”, геніальна “Лісова пісня”, цикл “Невільничі пісні”, “Одержима”, “Вавілонський полон”, “На руїнах” та безліч інших творів, а також перекладів.

Поетці вдалося поєднати світову екзотичну культуру із українською так, щоб не загубити індивідуальність рідної нації: “Леся Українка мала дуже широкий кругозір і уміла бачити світ таким, яким він є чи був. Тож для неї він був близьким і зрозумілим у дименсіях часу і простору. Це у ті часи називали “екзотикою”, її за це критиковали, бо не розуміли. А поетка захоплювалась далекою, часто невідомою цивілізацією, не боялась загубити у ній своє “Я””.

На нашу думку, важливою є національна складова українського орієнталізму: “... першим кроком при будь-яких крос-культурних контактах завжди буде пошук знайомого, близького, що був властивий Лесі Українці, яка знаходила своє, рідне, і в татарських вишивках, і в ліричних піснях давнього Єгипту” [4; 12].

Орієнталізм Лесі Українки характеризується фемінізмом та антинародництвом, культом естетизму та індивідуалізму, де національне та інонаціональне не вступало у дуже гострі суперечності. В її орієнтальних творах чоловіки в основному зображені деспотичними істотами, а жінки – невинними борцями патріархального устрою життя.

На іонаціональні мотиви Лесі України орієнтувались Г. Комарова (“Починок”), Н. Кибальчич (“Поєзії”). Романтичні східні мелодії наявні і в поетичних творах Х. Алчевської (“Туга за сонцем”, “Пісні серця і просторів”, “До Леїли”).

Поетка українського неоромантизму Л. Волошка у своїх творах розмірковувала подібно до Кулішевої філософії про “велику сім’ю” всіх націй (“Не глузуйте, воріженьки”, “Маніфестація в Києві”). Міжнаціональні стосунки України з іншими державами відбиті у творах М. Чернявського (“Північний воєвода”, “Царівна”, “Я і чорна, і смуглява”, “Соколині гони” та ін.), В. Щурата (“На трембіті”, “Олексе Довбуш”, “Історичні пісні”), О. Олеса (“Княжа Україна”, “Будь мечем моїм” та ін.), М. Вороного (“Ліричні поєзії”, “В сьайві мрій” та ін.), С. Черкасенка (“Наша доля”, “Свекрівонька ж дика, люта – Тільки й думала про згубу...”, “У бурі білій” та ін.).

Молодомузівці П. Карманський (“Просвідчення Сідартха”, “Під дубом Т. Тассо”) та Б. Лепкий (“Наш Міньйон”, “Рококо”, “Криниця кохання”, “Герта”) збагатили українську літературу німецькими, італійськими та бразильськими сюжетами. У творчості “хатян” також прослідковуються неукраїнські мотиви (М. Масляк, Г. Чупринка, М. Шаповал, Ю. Будяка, О. Неприцький-Грановський). Образи іонаціональної фольклорно-міфологічної стихії знайдемо й поетичній творчості українського футуриста М. Семенка (“Я умру”, “Океанія”).

Отже, у добу романтизму виник національно-культурний код українства за рахунок прагнення українського народу до волі та свободи, виокремлення серед інших етносів. У романтичній літературі “екзотика” найчастіше щільно прикладалася до рідного ґрунту (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров). Митці не скільки намагалися точно відтворити реалії інших “незнаних” світів, скільки прагнули розкрити “світ правди”. Політична тема у контексті орієнтальних догм та упереджень зазвучала як ніколи гостро. Тобто тяжка історична дійсність України створила підвалини для виникнення українського орієнталізму, “дарувала” шанс письменникам збагатити тезаурус української літератури. Митці у творах на орієнтальну тематику зображували гострі міжнаціональні змагання українського народу з країнами-сусідами (Т. Шевченко), зруйнували негативні стереотипи щодо мусульманського світу (П. Куліш), орієнтували українську суспільну думку на Європу (М. Драгоманов), переосмислили мотиви кирило-мефодіївських братчиків та їх ідейних продовжувачів (І. Франко), прагнули європеїзувати українську культуру тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веркалець М. М. Нація на ординських воловодах / Михайло Миколайович Веркалець – К. : Школяр, 2001. – 231 с.
2. Комаринець Т. І. Ідейно-естетичні основи українського романтизму / Теофіль Іванович Комаринець. – Львів : Вища школа, 1983. – 222 с.
3. Кримський А. Ю. “Абу-Касимові капці”. Арабська казка. Переробив Іван Франко / Агатангел Юхимович Кримський // Твори в п’яти томах: Т. 2 / [упоряд. і прим. Н.О. Вишневської та М. Л. Гончарука]. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 456 – 468.
4. Огнєва О.Д. Східні стежини Лесі Українки / Олена Дмитрівна Огнєва – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 236 с.
5. Мовні та літературні зв’язки України з країнами Сходу / Колективна монографія; за ред. Бондаренка І. П. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 472 с.

6. Моклиця М. В. Український модернізм у європейському вимірі / Марія Василівна Моклиця // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті: зб. наук. праць / Упоряд. Л. Оляндер. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі України, 2008. – Вип. 6 : у 2-х ч. – Ч. 1. – С. 93 – 101.

7. Папуша І. В. Modus orientalis. Індійська література в рецепції Івана Франка: монографія / Ігор Володимирович Папуша – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 213 с.

8. Шкандрій М. В. В обіймах імперії: російська й українська література новітньої доби / Мирослав Шкандрій [пер. з англ. П. Тарашука, перед. В. Агеєвої]. – К.: Факт, 2004. – 496 с.

УДК 821.161.1

Колбенева Ю.С.
(Харьков, Україна)

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЬЕСЫ ЕКАТЕРИНЫ

Стаття присвячена розгляду історичних творів Катерини II, їх літературному аналізу та виявленню ідейно-художньої особливості. Зроблений аналіз допомагає краще зрозуміти реформи монарха, виявити мету написання хронік, а також очікуваний вплив на читача.

Ключові слова: історична хроніка, літературний аналіз, письменник-новатор, сюжет, конфлікт.

Статья посвящена рассмотрению исторических пьес Екатерины II, их литературному анализу и выявлению идейно-художественного своеобразия пьес. Проведенный анализ поможет лучше обосновать проводимые монархом реформы, понять цель написания хроник, а также ожидаемое влияние на читателя.

Ключевые слова: историческая хроника, литературный анализ, писатель-новатор, сюжет, конфликт.

The article deals with examination of the historical chronicles of Catherine II, their literary analysis and detection of their ideological and literary identity. The given analysis helps to justify the reforms of the monarch, understand the aim of her chronicles and find out the expected influence on the reader.

Key words: historical chronicle, literary analysis, a pioneer writer, plot, conflict.

В 1786 году Екатерина II работала над созданием цикла исторических романов-хроник. Практически одновременно автор принялась за работу над тремя хрониками: «Подражание Шекспиру, историческое представление без сохранения феатральных обыкновенных правил, из жизни Рюрика», «Начальное управление Олега. Подражание Шекспиру, без сохранения феатральных обыкновенных правил» и «Игорь», последняя

© Колбенева Ю.С., 2012